

Kavecsánszki Máté

A tánc és szokáskörnyezete a 16. századi reformáció morálteológiájában

A reformáció magyarországi megjelenése és gyors terjedése egybeesett a középkori magyar állam szétesésével, és az újkor beköszönté hazánk számára politikai, társadalmi és gazdasági kihívások sorozatával járt együtt.¹ A 16. század lokális közösségei – attól függően, hogy a szétszakadó ország mely részében léteztek – természetesen törekedtek életkörülményeik fenntartására, illetve javítására. A válságokkal terhelt 16. században,² az ország háborúk általi pusztulásával egyidejűleg figyelhető meg egyes gazdasági területeken fellendülés,³ az életmód, életkörülmények javulása bizonyos térségekben és időszakokban,⁴ illetve a szellemi és vallási élet gazdagodása, megújulása, amelynek köszönhetően Magyarország továbbra is része maradt Európa kulturális vérkeringésének.⁵ Ez utóbbi egyik megnyilvánulása az a szellemi pezsgés, amit a reformáció megjelenése és elterjedése eredményezett.

A reformáció kialakulása pillanatától törekedett a múlt és a jelen eseményeinek teológiai értelmezésére, kialakítva sajátos történelemszemléletét és részben erre épülő morálteológiai rendszerét. Az események értelmezésének olyan keretét alkotta így meg, amely a jelen válságait a múltban elkövetett bűnök isteni megtorlásaként értelmezte, tudatosan terjesztve így egyfajta hanyatlás-hangulatot. Az ún. wittenbergi történelemszemlélet gondolkörében születő írások, prédikációk, erkölcsnevelő értekezések sajátos, teológiai indíttatású képet festenek a Kárpát-medence népeinek morális állapotáról. Az írások társadalmi-etikai motivációjától, céljától eltekintve a prédikátorok morálteológiai fejtegetései indirekt módon árulkodnak egyrésről a kor erkölcsi viszonyairól, másrésről az ideálisnak tekintett, elvárt morális habitusról, a célként megfogalmazott új viselkedési normarendszerről.

A morálteológiai elmélkedések és példázatok egyik különleges csoportját alkotják azok a források, amelyek a 16. század profán mulatozási alkalmait kárhoztatták, illetve amelyek elvi kísérletet tettek ezek szabályozására. A dokumentu-

¹ A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával valósult meg.

² Pálffy 2000: 241–243.

³ Vö. Pálffy 2000: 124–139.

⁴ Lásd például: Tóth 2003: 136–203.

⁵ Lásd például: Bitskey 2003: 204–221. Vö. Pálffy 2000: 243–245.

mok elemzése nem pusztán művelődés- és egyháztörténeti jelentőséggel bírnak, hanem alkalmasak a korszak populáris kultúrájának lokális szintű mentalitástörténeti elemzésére is.⁶ Különösen igaz ez a testhasználatra, illetve ezen keresztül a táncos mulatozásokra vonatkozó források esetében.

A protestáns egyházak táncvilágai már a 20. század második felének professzionális tánc történeti kutatásaiban is nagy szerepet kaptak,⁷ a probléma társadalom- és kultúrtörténeti értelmezése azonban jobbára elmaradt. Bizonyos táncos szokásokkal, illetve a tánc szokáskörnyezetével szembeni egyházi fellépés a középkorban sem volt ismeretlen, ugyanakkor a 16–17. század protestáns morálteológiája a római katolikushoz képest is megkülönböztetett figyelemmel indított kíméletlen támadást a tánc ellen. Ennek oka igen sokrétű, így elemzése számos szempont figyelembe vételét igényli:

1. Valójában nem a táncszokások, illetve maga a tánc kerül középpontba, hanem a test bűnei és minden olyan cselekedet, szokás, amely a testi gyönyörökkel összefüggésbe hozható. A protestáns morálteológia a test bűneinek értelmezésén keresztül jut el a táncolás problémájához így a tánc bűne valójában nincs kivételezett helyzetben más bűnökkel szemben.
2. Egy újonnan alakuló, formálódó felekezetnek természetesen új alapokra kellett helyezkednie és reformtevékenységének ki kellett terjednie a morális értékrend azon területeire, amelyeken az erkölcsi értékrend meglazulását a leginkább érezte. Köztudomású, hogy a reformáció, illetve a később kialakuló protestáns felekezetek morálteológiája az Ószövetséghez és az evangéliumi hagyományhoz kívánt visszanyúlni ennek során.⁸
3. Az új morális értékrend kialakításának szándékát értelmezve nem lehet figyelmen kívül hagyni a 16. századi, részekre szakadó Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait. A válságsorozatra, a kívülről érkező támadásra és a zűrzavaros belpolitikai helyzetre az egyházak is próbáltak magyarázatot találni, amelyen keresztül – részben elősegítve a társadalmi feszültségek levezetését – vigaszt is nyújthattak a szenvedőknek. Ennek során ismét az erkölcsiség került előtérbe, adaptálva a wit-

⁶ Jacques le Goff klasszikussá vált értelmezése szerint a mentalitástörténet az egyén tudatának személytelen tartományait kutatja, mindazt, ami az adott kor valamennyi emberének viselkedésében megtalálható, vagyis a kulturális folyamatok és jelenségek kollektív megnyilvánulásait, a gondolkodás kategóriáit, illetve szimbólumait, a mindennapi élet gesztusait. Vö. Czoch 2006: 476.; Burguière 2000: 55.

⁷ Különösen Pesovár Ernő kutatásaiban. Vö. például Pesovár 1972.; 1980.; 1997.; 2003.; 2004.

⁸ „Kimondhatjuk, hogy a reformáció döntő eleme a legegyszerűbb evangéliumi, vallásos és teológiai helyzetekhez való visszafordulásban áll, azaz a céllal, hogy mindent a kinyilatkoztatott ige által megbódított tudatba helyezzen vissza, függetlenül az egyházi szervezettől, a világtól és az államtól.” Lásd: Ronchi, S. 1991: 18. Vö. Bitskey 2003: 216.

tenbergi történelemszemléletet, miszerint bűneinkért sújt bennünket az Isten a bajokkal.

4. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül az európai táncdivat új hulláma sem, a forgós-forgató karakterű páros táncok megjelenése a Kárpát-medencében, amely a régebbi táncokkal szemben sokkal intenzívebb testi kontaktust tett lehetővé az egymással táncoló két nem számára. Ez adhatta aktualitást a test bűneit ostromló protestáns prédikátorok írásainak.

A REFORMÁTUS MORÁLTEOLÓGIA KIBONTAKOZÁSA MAGYARORSZÁGON

A reformációnak, illetve erkölcsi tanainak mindennapi gyakorlattá, habitussá és életstílussá kellett válnia, ehhez viszont igen cizellált és széles körű szabályrendszer kellett alkotnia az élet – és a testhasználat – minden terén. A 16. századi protestáns prédikátorok táncellenes megnyilvánulásai ugyanakkor nem értelmezhetők pusztán csak a civilizációs folyamat újabb hullámaként, sőt még önmagában a felekezeti elkülönülés morálteológiai jellegzetességeként sem.

Magyarország 16. századi állapota, politikai, gazdasági és társadalmi helyzete kihatott mind az egyén habitusára, viselkedésére, mind pedig a közösség mentalitására.⁹ A 16. század derekától kezdve a korábban csak távoli, de egyre közeledő oszmán-török veszély az ország népe számára kollektív tudati tényezővé vált, félelemmé, illetve valós léthelyzetté. A törökök közeledése, majd fokozatos európai térhódítása, a keresztény államok veszélyeztetése az európai vallásos gondolkodásban összekapcsolódott egyfajta eszkatologikus világvége-várással és az eseményeknek számos ószövetségi párhuzamát vélték felfedezni.¹⁰ A zűrzavar és kiszolgáltatottság, a kaotikus politikai és gazdasági viszonyok, a szétzilálódó társadalmi kapcsolatrendszerek közepette két mentális reakcióval találkozunk. Az egyik a történetek okát vélte kutatni a transzcendensben, míg a másik – előbbivel szoros összefüggésben – a bűneinkért büntető Isten kiengesztelését kívánta megvalósítani, egyúttal megnyugvást találni a kérlelhetetlenül szigorú ószövetségi példákban. Az Ótestamentum történetei, a zsidó nép hányattatásai – különösen Mózes V. könyve alapján – már a korábbi századokban is párhuzamba állítottak

⁹ A habitus Bourdieu-i értelemben „*testiesült társadalmi viszonyt*”, „*testbe oltott társadalmi törvényt*” jelent. Bourdieu 2000: 48. Vö. Bourdieu 2002: 18–19. Az adott közösség testhasználati szabályrendszere és az ebből felépülő táncélet – hiszen a táncos mozdulat formai kivitelezésének illeszkednie kell a bevett testhasználati szabályokhoz – része a lokális közösség habitusának, amely folyamatos interakcióban áll a közösség normarendszerét szabályozni, fegyelmezni kívánó hatalom habitus-elvárásaival. Lásd erről részletesen: Kavecsánszki 2019: 298–305.

¹⁰ Óze 1991: 80. Vö. Szerb 1978: 114–115.

a magyarság szenvedéseivel, az irodalmi toposz léte a régi magyar irodalom kutató számára közismert.¹¹ Kétségtelen ugyanakkor, hogy a 16. század olyan történelmi sorsfordulót jelentett az ország népe számára, amely a pusztai irodalmi toposzt valóságos tartalommal töltötte fel, így azokon a területeken, ahol a prédikátorok működtek, az általuk közvetített új protestáns világ- és történelemszemlélet a hétköznapi ember gondolatvilágának részesévé válhatott.

A 16. századtól az államhatalom és az egyházak is a társadalom szabályozására, fegyelmezésére és racionalizálására törekedtek.¹² Ugyanakkor a fegyelmezési eljárással párhuzamosan volt jelen az individualizáció, az egyéniségnek teret adó és az Istennel közvetlenül kommunikáló protestáns szellemiség is. A szabályozási szándék az élet minden területére, az ember minden megnyilvánulására kiterjedt, az ellenszegülőknél pedig igen szigorúan büntetéssel kellett szembenézniük.¹³ A 16. század középső derekán megjelenő új tudati modell beépülésének mértéke a köznapi ember gondolkodásába, illetve az ezek hatására átalakuló vagy nem változó magatartásformák kérdése a mentalitástörténeti vizsgálódások egyik legnehezebb terepe.¹⁴ A protestáns prédikátorok szövegei két fontos tartalmi szegmensről árulkodnak: (1) Mi a helyes és a helytelen magatartási, viselkedési norma (többnyire az Ószövetségi példákhoz visszanyúlva)? (2) A prédikátorok saját közösségeikben a bűnök általános kánonjából jobbára azokat emelheték ki, amelyekre precedenst, még inkább szokássá, a habitus részévé vált rendszeres gyakorlatot találtak szűkebb közösségeikben, így indirekt módon a helytelenített magatartásformák jellegére és talán gyakoriságára, általánosságára is következtetni lehet belőlük. Ugyanakkor fontos kérdésként merül fel, hogy a protestáns prédikátorok dörgedelmei valójában mennyiben hatottak a helyi közösségek kollektív habitusára és mennyiben alakították át viselkedési – sőt gondolkodási – rendszerüket?

A szerveződő, alakuló protestáns világkép apokaliptikus jellege részben az Ószövetségtől, részben a korai egyházatyáktól származtatható. A jó és a rossz, Isten és az Ördög közötti küzdelem értelmezésének dualisztikus hagyománya jelent

¹¹ A zsidó-magyar párhuzam legfontosabb topikus összetevői: A magyarság, mint a Biblia választott népe letért a „keskeny útról”, ezért Isten a törökök által bünteti meg őket. Isten kiengesztelése, az újbóli megtérés azonban reális lehetőség. Lásd: Őze 1991: 16., Uő. 2016: 139. A zsidó-magyar sorspárhuzamról lásd: Imre 2012: 126–127.; valamint Klaniczay 1961: 78–79.

¹² Dusnoki-Draskovich 2000: 236.

¹³ „[...] Ennek következménye az új munkaerőköls, a világi, egyéni öntevékenység felértékelődése, vallásos tartalommal való telítődése. Ugyanakkor az egyházra és a vele kapcsolatban álló világi hatalomra az a feladat hárul, hogy ehhez minden lehetőséget biztosítson a társadalom rendjének megteremtésével. Ez a társadalom az élet minden területén komoly elvárásokat támaszt tagjaival szemben, kevésbé toleráns a megköveteltől eltérő életvitellel »munka, viselet, viselkedés« szemben, a büntetések szigorúak. Nem tűri a társadalmi hasznosság alól magát kivonó individuális kielégéseket.” Lásd: Őze 1991: 72.

¹⁴ A társadalmi kényszer interiorizációjának, belső kényszerré válásának kérdéséről, a kutatások nehézségeiről lásd: Elias 2004: 455–490.

meg ismét a korai protestantizmus teológusainál, amely a történeti múlt sajátos értelmezését eredményezte. A wittenbergi történelemszemlélet ugyanis mintegy bizonyítást nyert a magyarországi események által: az apokaliptikus világszemléletben Isten a bűneink miatt megbüntet bennünket, ami szeretetének és törődésének a jele, hiszen ezáltal is ösztönöz bennünket a helyes út megtalálására. Így fordulhatott elő az is, hogy Luther a törököt tanító mesterként, Isten fenyítő hatalmaként és az ördög dühös szolgájaként együttesen értelmezte.¹⁵

A reformációnak, céljai okán vissza kellett térnie a keresztény vallásosság első századainak hagyományaihoz. Az új teológiai rendszer kialakulása nem egyik napról a másikra történt, a 16. században az egyes lutheránus, illetve a század végétől az egyre inkább kálvinistává váló közösségek között is jelentős különbségek állhattak fenn egy-egy teológiai kérdés megítélését illetően, de nem volt ez másképpen a korai keresztény egyházközségek esetében sem. Az eszkatalógia, a világvége-várás, amelyet a korszak gazdasági, társadalmi és politikai válságai meg- és felerősítettek, a korai protestáns teológusok, lelkészek és tanítók gondolkodását az őskeresztény apokaliptikához vezette vissza. Feltűnt a morálteológia egy új hulláma, amely ismét felszínre hozta a bibliai bűnlajstromokat, aktualizálta azok gyakorlati alkalmazását és a kialakított szabályrendszert megkísérelte a protestáns közösségek mindennapi életének részévé tenni.

A REFORMÁCIÓ TESTKÉPZETE

A morálteológia ezen új hullámának különösen fontos feladata volt a lelkiség új értelmezése mellett a test szerepének tisztázása is.

„*A protestantizmus tagadó vonása a cselekedetekből való megigazulás elleni harcból következett, amely gyakorlatilag a cselekedetek elleni harccá vált.*”¹⁶ Ez fokozottan vonatkozott a test cselekedeteire. A test használatának és szertartásainak szabályrendszere hosszú civilizációs folyamat eredményeképpen jön létre, miközben maguk a szabályok folyamatosan változnak, alakulnak. A test mozgásai, az adott korban és társadalomban szabályosnak vagy éppen szabálytalannak tartott megnyilvánulásai, gesztusai, mozdulatai a közösség mentalitásának kivetülései, amelyek mindig az adott kultúra szabályrendszeréhez, mentális háztartásához illeszkednek. Az e szabályrendszernek megfelelően mozgó test legitim, míg a szabályrendszert elvető, lázadó, groteszk test illegitim társadalmi üzenetet közvetít a külvilág felé. Médium jellege miatt a test már igen korán válogatott fegyelmező eljárások alanyává vált, amelyek kiterjedtek külső megjelenésére, a biológiai funkciókra, használatára, mo-

¹⁵ Óze 1991: 103., Uő. 2016: 140–141.

¹⁶ Ronchi, S. 1991: 21.

dulataira, mozgásaira, sőt még az arc mimikájára is. A civilizációs folyamat előre-haladtával a szabályozás és fegyvelmezés is egyre cizelláltabb, alaposabb lett.¹⁷ A test használatának, mozdulatainak és mozgásának szabályozásában a keresztény felekezetek kezdettől nagyszerepet játszottak.

E helyütt nem lehet cél a reformáció és a későbbi protestáns felekezetek bűnértelmezésének, illetve az ezzel összefüggő morálteológiának a vizsgálata. Kiemelendő ugyanakkor, hogy tágabb értelemben a test bűneinek, konkrétan pedig a táncolás vétkének értelmezése a korai reformáció teológusainál, prédikátorainál számos középkori morálteológiai elemet örökölt át. A testiség és a bűn kapcsolata a korai református teológusoknál, illetve prédikátoroknál elsősorban Pál apostol nyomán nyertek értelmezést. Pál talán a legegységelműbben kapcsolja össze a test kívánságait az Isten elleni bűnökkel: „*Öljétek meg tehát tagjaitokban azt, ami csak erre a földre irányul: a paráznaságot, a tisztátalanságot, a szenvedélyt, a gonosz kívánságot és a kapzsiságot, ami bálványimádás, mert ezek miatt haragszik Isten.*” (Kol 3,5–6.)¹⁸ A rómaiakhoz írt levélben Pál egy sokkal korábbi hagyományt felelevenítve jelöli meg a testet – sőt egyes testrészeket – a bűnök székhelyeként, illetve a test tagjait a bűn kivitelezőiként: „*Tagjaitokat se adjátok oda a bűn szolgálatára, hogy a gonoszság fegyvereivé legyenek. Hanem adjátok oda magatokat az Istennek, mint akik a halálból az életre keltetek.*” (Róm 6,13)¹⁹

A test tagjai által végrehajtott bűnös cselekedetek sorában különös helyet foglal el a paráználkodás, bujaság. A paráználkodás Isten személye elleni bűn, hiszen Pál apostol a testet Jézus tagjának nevezte,²⁰ így annak nem rendeltetészerű használata, a paráználkodás és egyáltalán a bujaság Isten megsértése. A test érzéki vágyaival és az ezek elleni harccal Pál Rómaiakhoz írott levele kiemelten foglalkozik, a galatákhoz írt levélben pedig Pál még szenvedélyesebben teszi ezt a megigazulás tan kifejtése során: „*Mert én meghaltam a törvény általa törvénynek, hogy Istennek éljek. Krisztussal együtt keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisz-*

¹⁷ Vö. Lafferton 1997: 39–57.; Elias 2004: 235–237.

¹⁸ Vö. Kocsi 2016: 39–47.

¹⁹ „*Abogyan tehát átadtátok tagjaitokat a tisztátalanságnak és a törvénytelenységnek a törvénytelenység szolgálatára, úgy most adjátok át tagjaitokat az igazság szolgálatára, hogy szentek legyetek.*” (Róm 6,19).

„*Mert amíg test szerint élünk, a bűnök törvény által szított szenvedélyei hatottak tagjainkban, amelyek a halálnak termettek gyümölcseit.*” (Róm 7,5)

„*Azt a törvényt találom tehát magamban, hogy – miközben a jót akarom tenni – csak a rosszat tudom cselekedni. Mert gyönyörködöm az Isten törvényében a belső ember szerint, de tagjaiban egy másik törvényt látok, amely harcol az értelmem törvénye ellen, és foghul ejt a bűn tagjaiban lévő törvényével. Én nyomorult ember! Ki szabadít meg ebből a halálra ítélt testből?*” (Róm 7,22–24.)

²⁰ „*A test azonban nem a paráznaságért van, hanem az Úrért, az Úr pedig a testért. Isten ugyanis feltámasztotta az Urat, és hatalmával minket is fel fog támasztani. Vagy nem tudjátok, hogy a ti testetek a Krisztus tagja?*” (1Kor 6,12–14).

tus él bennem; azt az életet pedig, amit most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem.” (Gal 2,19–20).²¹

A hazai reformáció első századában a testtel kapcsolatos páli értelmezés vált uralkodóvá. Kiváló példája ennek Heltai Gáspár (1520–1574), aki a részegségről és tobzódásról szóló könyvében (1552) szinte szó szerint idézi az apostol szavait.²² A reformáció testképzetét alapvetően határozza meg egyik fő törekvése: Krisztus követése a test megalázásában is.²³ Heltai Gáspár e tekintetben is hűen közvetíti a reformáció alapgondolatait: „*És Krisztus urunkkal együtt a keresztfá alá állottunk, övéle együtt megfeszítettünk, el is temettettünk, hogy immár a mi életünk nem test szerént való élet, melnek készen megholtunk, hanem Isten szerént, új emberek, új életbe élünk; minekokaért is e világnak ellene mondottunk és az ő fejedelmének, az ördegnék.*”²⁴ Ebben az értelmezésben tehát a testi vágyak kordába szorítása, elnyomása az igaz keresztyéni élet egyik fontos kíváncsága, amely nemcsak a test cselekedeteit, hanem végső soron a teljes habitust érinti.

A TÁNCOLÓ TEST KÉPE A KORAI REFORMÁCIÓBAN

A test cselekedeteinek korlátozása természetesen nem kerülhette meg a táncoló test kérdését sem. A szabályozásnak és fegyelmezésnek a test hétköznapi megnyilvánulásai mellett a különleges alkalmakhoz kötődő mozdulataira is ki kellett terjednie. Ez két szinten történhetett meg: (1) egyrészt magának a táncos mozgásnak, mozdulatoknak, gesztusoknak a szabályozásával – hiszen a mozdulatrendszernek illeszkednie kellett az adott kor és társadalom testhasználatával kap-

²¹ Vö. Gánicz 2016: 79–80.

²² „*mert szent Pál erről bőven szól Galat. 5. cap. Ott megmondja, hogy két halálos ellenség a test s a lélek, kik szüntelen egymással viaskodnak, sobasem békélnek meg egymással, hanemha egyik teljességgel elvész a halál miatt. Mikor kedig a test erős, akkor a lélek meglankad és erőtlenné lesz. Akkor veszen kedig a lélek győzedelmet, mikor a test erőtlén és megjavult. Ide és ebből való az igaz böjt, mellyel a szentek is böjtöltenek. Erre néztek, mert jól tudták, hogy a keresztyéni élet e világba nem egyéb, hanem csak győtrelem és örökké való viaskodás. Jóh 7. Ekképpen szól Szent Pál is 2. Korinth. 12. Mikor erőtlén vagyok, érts: test szerént, akkor vagyok erős, érts: lélek szerént. Mert az erősség erőtlenségnek általa leszén erős. Ez okáért dicsőködem az én erőtlenségem, hogy énbennem lakjék a Krisztus Jézusnak ereje.*” Lásd Gondozott szövegváltozat: [https://mek.oszk.hu/06400/06417/html/heltaiga0010001.html] Letöltés ideje: 2019. május 10. Hasonmás kiadás: Heltai G. 1552 [2012]. I. rész (A részegségről és tobzódásról az embereknek lelki nagy kárt vall. Mert ezek az embert mindenféle ondok bűnbe és gonoszságba ejtik: a lelket elvesztik, és az Istentől elszakasztván, öre kárbozatra viszik.)

²³ Ronchi, S. 1991: 21.

²⁴ Gondozott szövegváltozat: [https://mek.oszk.hu/06400/06417/html/heltaiga0010001.html] Letöltés ideje: 2018. május 10. Hasonmás kiadás: Heltai G. 1552 [2012]. I. rész (A részegségről és tobzódásról az embereknek lelki nagy kárt vall. Mert ezek az embert mindenféle ondok bűnbe és gonoszságba ejtik: a lelket elvesztik, és az Istentől elszakasztván, öre kárbozatra viszik.)

csolatos normarendszerébe –, másrészt pedig (2) a táncolás alkalmainak, lényegében a tánc teljes szokáskörnyezetének a szabályozásával.

(1.) A táncmozdulatok, illetve a tánc szabályozása: A késő középkori reneszánsz udvarokból kiinduló újfajta viselkedési normarendszer, amely lényegében a civilizációs folyamat új hullámát jelentette,²⁵ a táncművészetben térszerkezeti oldódást eredményezett, hiszen a középkori lán- és füzértáncok mellett új típusú páros táncok is megjelentek. Ennek okán viszont az összekapcsolódó párok érintkezését még szigorúbb ellenőrzés alá kellett vonni. Az új táncdivat, a forgós-forgatós karakterű individuális páros tánc vívta ki igazán a protestáns egyházak tiltakozását. Bornemisza Péter (1535–1584) *Ördögi kísértetek* című munkájában (1578) szemléletesen mutatja be a kritika alá vont táncmozdulatokat: „Ezer bolondságot űznek: ki barát–táncot kezd, ki tapogatós táncot, és abban mind fülét, száját, orrát, mellét, csecsét, mind talpig eltapogatja, és úgy izgatja az sátán sokféle fertelmességre. Aztán sövénytáncot jár és oly táncot, hogy az lábak között áthalvatik a kezeket.”²⁶ Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a protestáns morálteológia nem minden táncot vetett el, hiszen a táncolásnak pozitív példái is szerepeltek a Bibliában.²⁷ A tiltott, illetve engedélyezett táncok közötti különbségtétel jól látszik például a *Debrecen-egervölgyi Hitvallás* (1562) *A játékokról, táncokról, látványos mulatságokról* című fejezetében, amely egyértelmű különbséget tesz a „tisztességes” és a „szemtelen” táncok között az alapján, hogy utóbbiak a „bujaság fátylóját meggyújtják”.²⁸ A hitvallás a „szemtelen táncok” legfontosabb jellemzőjeként jelöli meg, hogy művelői „szinpadí álcákat öltenek, szemtelen viseletben s taglejtésekkel mutogatják magukat”.²⁹ Az egyházilag elfogadott és az elutasított táncok közötti differencia főként a táncos cselekmény kivitelezésében, tehát a test mozgulataiban nyilvánul meg: a „szemérmes táncból [...] hiányoznak a szemtelen és féktelen mozdulatok és érintések [...]”.³⁰ E kérdés tekintetében különösen izgalmasak Decsi Gáspár – szintén a wittenbergi szemlélet jegyében fogant –³¹ gondolatai (1582). Szerinte a tánc eredete pogány áldozati szertartásokra vezethető vissza, amely eredetileg ugyan férfiaknak szólt, de később a nők is részt vehet-

²⁵ Lásd részletesen: Elias 2004: 112–134, 501–519.

²⁶ Bornemisza 1578 (1972): 113. A mű folklór vonatkozásaival és a forrásban szereplő táncnevek azonosításának kérdésével részletesen foglalkozik Ujváry 1999: 184–187. A barát-tánc és a sövénytánc tánc történeti értelmezését Pesovár Ernő vállalta: a sövénytánc olyan körtáncot jelentett, amelyben a táncosok egymásba karolva cseréltek helyet és ekképpen képezték a „sövényt”. Lásd: Pesovár 2003: 9–10.

²⁷ Felföldi 2016: 402–417.

²⁸ Debrecen-egervölgyi Hitvallás 1562. Kiss 1881: 173–174. A Hitvallás népies vonatkozásaihoz lásd Barla Sz. 1908: 193–202.

²⁹ Debrecen-egervölgyi Hitvallás 1562. Kiss 1881: 173–174.

³⁰ Debrecen-egervölgyi Hitvallás 1562. Kiss 1881: 173–174.

³¹ Kathona 1974: 70–72.

tek rajta, akik egy idő után egymással, majd a férfakkal is táncoltak. „*Ennek undok volta meg tetszik sok dologban, melyeket ű benne látunk, de főképpen a táncoló személyeknek állapotjából. Mert hova lehet éktelenb dolog az asszony állattul avagy leánzóttul, mint mikor mindenek előtt az férfinak kezére mennek, magokat fogdosztatják, rángattatják és hordoztatják. A férfiaknak csak tekintetere is meg kellene pirulniok. Ismét az férfinak is hova lehet nagyobb orcátlanság, mint az más ember feleségét, leányát fogdosni, tapogatni, idestova burcolni. Sőt ezekben ugyan válogatni, ezekkel mindenek szeme láttára nagy bujasággal suttogni, vigyorgni és az mint az Isten mondja az ű felebarátjának feleségével nyeríteni.*”³² A protestáns prédikátorok által kárhoztatott legnagyobb erkölcsi véttség, vagyis a két nem határozott testi kapcsolata a tánc során, az új stílus egyik legkarakterisztikusabb jellemzője volt.³³

(2.) A táncalkalmak és a tánc szokáskörnyezetének szabályozása: A táncalkalom, szokáskörnyezetével együtt a lokális közösség egyik szervező közege, amelynek szabályozása különösen fontossá vált a 16. századtól kezdődően. Luther *A német nemzet keresztyén nemességéhez* szóló 1520. évi írásában valamennyi ünnep eltörlését javasolta – a vasárnap kivételével –, ezzel akadályozandó a tobzódást, játékot és részegeskedést az ünnepnapokon.³⁴

A protestáns morálteológia nemcsak magát a táncot részesítette különös figyelemben – sőt ez a reformáció első századában inkább csak melléklete volt a test egyéb bűnös cselekedeteinek –, hanem a tánc teljes szokáskörnyezete, így többek között a lakodalom, farsang, fonó és minden egyéb, mulatozásra lehetőséget adó alkalom az ellenőrzési mechanizmus tárgyává vált. A különböző mulatsági alkalmak, a táncsal, lakomával és alkoholos italok fogyasztásával együtt különös veszélyt hordoztak a közösségre és az egyénre nézve, hiszen a test kívánságainak kielégítését tették lehetővé. A mulatozás, dorbézolás, iszákosság, táncolás a protestáns morálteológiában az őszövétségi hagyományok, Pál apostol, illetve az egyházatyák példáján³⁵ mindig is a test bűneivel – különösen a paráználkodással, bujálkodással, torkossággal – váltak azonosítottá. Tulajdonképpen az újszö-

³² Decsi Gáspár *Az utolsó időben eginehani regnalo bűnökről valo praedikatioke, tudni illik, Első az Bűnről. Második az Reszegesgről. Harmadik az Paraznasagrol. Negyedik az Tanczrol* c. munkáját idézi Őze S. 1991: 42–43.

³³ Az erre vonatkozó tánc történeti kutatások összefoglalását lásd: Kavecsánszki 2015: 78–82.

³⁴ „*Ez ellen is a világi kardnak kellene védekeznie, mert különben úgy lesz, ahogy Krisztus megmondotta, hogy az ítélet napja nagy titokban fog elkövetkezni, amikor az emberek isznak és esznek, bázisodnak és szerelmeskednek, építenek és ültetnek, vesznek és eladnak, és ilyen mostan a világ, de annyira, hogy bizony hiszem, az ítélet napja már közel van, a küszöbön – még ha egy csöppet nem gondolnak is rá.*” A mértéktelen evéssel és részegeskedéssel kapcsolatban idézi Luthert Czóbel E. 1963: 313.

³⁵ A tánc bibliai megjelenéséről, illetve az egyházatyáknál történő értelmezéséről a legteljesebb hazai áttekintést Tóvay Nagy Pétertől származik. Lásd: Tóvay Nagy 2004: 169–260. A Biblia táncra vonatkozó szakaszairól hasonlóan fontos adatokat közöl még Felföldi 2016: 402–417.

vetségi hagyomány nyomán a tánc szokáskörnyezetében igen könnyen felfedezhetők voltak azok a bűnök, amelyeket többek között Pál apostol olyannyira kárhoztatott. Jól látható ez például a Galatákhoz írt levél bűnlajstromában: „*A test cselekedetei azonban nyilvánvalók, mégpedig ezek: házasságtörés, paráznaság, tisztátalanság, bujálkodás, bálványimádás, varázslás, ellenségeskedés, viszálykodás, féltékenység, harag, önzés, széthúzás, pártoskodás; irigység, gyilkosság, részegeskedés, tobzódás és ezekhez hasonlók. Ezekről előre megmondom nektek, amit már korábban is mondtam, akik ilyeneket cselekszenek, nem öröklik Isten országát.*” (Gal 5,19–21). A Rómaiakhoz írott levélben Pál óva int a tobzódástól, részegeskedéstől, bujálkodástól, kicsapongástól: „*Mint nappal illik, tisztességben járjunk: nem dorbézolásban és részegeskedésben, nem szeretkezésben és kicsapongásban, nem viszálykodásban és irigységben, hanem öltözzetek magatokra az Úr Jézus Krisztust; a testet pedig ne úgy gondozzátok, hogy bűnös kívánságok ébredjenek benne.*” (Róm 13,13). E párhuzam különös erőteljességgel jelenik meg Bornemisza Péter műveiben: „*Amint midőn valakin bosszúunkat kitölthetjük, perpatvarral, haddal háborítgatjuk, ugyan hiszünk utána akkor magagyilkosságot üszünk. Azonképpen az bujaságot, torkosságot, friss öltözetet, festett orca és egyéb kevély magamutogatást, vitézségednek, kaszagságodnak, lovadnak, házadnak mutogatása, nagy édes és gyönyörűséges dolognak tetszik, maga mind ez a paráznaságnak segítő társai.*”³⁶ Bornemisza tehát egyértelmű kapcsolatot teremt a bujaság, a paráznaság és a torkosság között, sőt a test „gondozásának” páli értelmezései is megjelenik a „*friss öltözet*” és a „*festett orca*” felelőletésével: mindkettő a bujaság és a paráznaság kelléke és természetesen mindkettő kapcsolatba hozható a mulatozással, a táncolással és annak egész szokáskörnyezetével.

A bujaság szorosan kapcsolódik össze a táncolással Bornemisza *Ördögi kísértetek* című munkájában: a táncal kapcsolatban elsősorban a paráznaság lehetőségét, a tánc erotikus jellegét emeli ki, majd a táncolást az alkoholfogyasztás káros mellékhatásaival is egybeköti, fentebb már idézett leírása pedig a test mozdulatait is igen szemléletesen ábrázolja.³⁷

A tánc szokáskörnyezetéhez kapcsolódóan különösképpen kárhoztatandó volt a torkosság és részegeskedés. Az ószövevényi értelmezést itt most nem elemezve, ismét a páli hagyományhoz fordulunk: A galatákhoz írt levél bűnkatalógusa szerint a részegeskedők és tivornyázók nem öröklik Isten országát. A torkosság sajátos módon kapcsolódik össze az egyházatyáknál a test más bűneivel. A torkosság a szájhoz kötődik, amely kiinduló pontja a nyelv bűneinek, és összefüggésben áll a paráznasággal, a szexuális bűnökkel is.³⁸ A 16. században talán Bornemisza a legnagyobb hatású hazai megjelenítője: „*A tobzódók is részegesek teljességgel elidegenítettnek az Úr Istentől. Kinek még az Ő szent igéjének hallgatásai nehéz kel-*

³⁶ Bornemisza Post. III. 219. a,b. Idézi: Óze 1991: 58.

³⁷ Bornemisza 1578 (1972): 113.

³⁸ Lásd részletesen: Németh 2016: 168.

*letlen buzgó imádságok nem lehet. Mert miként fel serkennek mindjárt csak torkosságról gondolkodnak. Kinek édessége miatt meg aluszik benne a lelki édesség. És ki miatt mint egy agyon verettek ugyan el szélesednek és el kábulnak, hogy mint a barmok semmi egyéb ne gondolhassanak, hanem csak árnyék székre való ganejra, kinek külömb-külobb kívánsága miatt annyi esztelenségre jutnak, hogy ő magok sem jók mi elég, mi nem természetek felett zabálton zabálnak, etten esznek, itton isznak, és hogy a torkoknak nagyobb kívánsága lehessen ő magok külömb-külobb nyalakozásokkal izgatják kívánságokat, kik egy előre az szépet válogatják, de végre még az disznónál is utálatosabbak lesznek némelyek az étkeket az poharakba bányják és együtt az túros étet az borral isszák, az aranyos pohárt meg unják az csizmából isznak, azt is meg unják és az pohár üveget rágják, pókot és legyet, tetvet és az bolhát rágják, eleven egeret és verébfát kívánnak.*³⁹ A már-már pokolszerű látomáshoz hasonló, érezhetően indulatos gondolatok ismét a tánc szokáskörnyezetét veszik célpontba. A táncalkalom és a részegeskedés közötti kapcsolat kiemelése Kulcsár György alsólendvai lelkész tanításaiban (1577 k.) is igen szemléletesen jelenik meg, ugyanakkor a wittenbergi történelemszemlélet jegyében erős párhuzamot von az ország sorsa és a magyarság erkölcsi vétkei között is: „*Az emberek inkább sietnek a borházhoz, hogynemmint a szentegyházhoz, inkább kérdőzködnek arról, mely háznál kezdöttek kiadni jobb bort, hogysémmint arról, hol hirdettették igazbban az Istennek igéje, inkább veteködnék a pohárral és duska itallal, hogynemmint az Isten igéjének igazán való értelmével, s ez az oka, hogy mivelhogy az Istent mi es megvööttül, ő is elhagy bennünket, és nem látogat az ő áldomásival.*”⁴⁰

Szintén a részegeskedés és az annak alkalmat biztosító szokások jelennek meg Heltai Gáspár műveiben. Heltai a török jelenlétét tényként fogadta el és bizonyos múltbeli hibák természetes következményeként értelmezte, amiképp a fegyveres harc a török ellen – nézete szerint – értelmetlen.⁴¹ A részegségről és a tobzódásról (1552) szóló munka a mindennapi élet viszonyait firtatja, hiszen a reformáció lényegéhez tartozik, hogy nemcsak az egyházat, hanem a hétköznapi élet rendjét is át akarja alakítani: „*Mikor az ördög az embert borral, avagy egyéb erős itallal megfoghatja – osztán megdúlja a fejét és elvész minden értelmet és okosságot belőle és az embert tiszta bolonddá teszi. Annakutána csúfolja, játszódtatja és egyik fajtalanságból másikba keveri. Mert efféle megrészegedett ember az ördeg rabja és tulajdona. És mivelhogy az Úristen immár nem ő istene, gondot sem visel reá; az ördeg minden kívánsága szerént cselekedik véle.*”⁴²

³⁹ Bornemisza Post. I./LX.

⁴⁰ Idézi: Czóbel E. 1963: 329.

⁴¹ Kulcsár P. 1987: 131.

⁴² Gondozott szövegváltozat: [https://mek.oszk.hu/06400/06417/html/heltaiga0010001.html] Letöltés ideje: 2018. május. 10. Hasonmás kiadás: Heltai G. 1552 [2012]. I. rész (A részegségről és tobzódásról az embereknek lelki nagy kárt vall. Mert ezek az embert mindenféle ondok bűnbe és gonoszságba ejtik: a lelket elvesztik, és az Istentől elszakasztván, örek kárhozatra viszik.)

Különösen erőteljes a reformáció első századában a lakodalmi mulatozás, táncolás, italozás, összességében a *tobzódás* elítélése. A kérdés rémlátomásszerűen jelenik meg Bornemisza műveiben is:⁴³ A lakodalomban mulatozók halálunk után „mind biüdössek lesznek. Az fejük kaponája kopasz csont lesz, és hol imitt, hol amott hevernek minden tetemek és férgek között. Azmit most fitogtatnak, az majd semmi lesz. Az mely fogokkal rágottak az vendégségbe, az rútul kificsorodik, az szemek kiapad, az torkok, hasok elrothad.”⁴⁴

Ehhez nagyon hasonló testi képeket fest Heltai is: „Mert e nyilvánvaló dolog, hogy a *tobzódással* és a *részegséggel* az egész természet megrontatik. Abból jó a nyavalyás és időtlen vénség; abból jó a főnek eszeveszése és szédelgése; abból lesznek a könnyező és pecsenyés szömek; a biüdes lehelletek és fekete fogak; a fájó és nem emésztő gyomor, a reszkető kezek, a vízkeórság, a köszvény minden testébe, a kólika és bélnek poklossága, az olajjal származó és tíros lábak, rövideden: minden betegségek a fölötté való ételből és italból származnak.”⁴⁵

A lakodalmi részegeskedést és táncolást énekli meg Dézsi András debreceni iskolamester is a 16. század közepén *Az ifjú Tóbiásnak házasságáról* című művében is:

*De ha ti bégyűltek az mennyekezőben,
Kétféle nagy jószág vagyon erkölcstökben.
Az első jó erkölcs áldott részegségben,
A másik jó erkölcs az nagy tombolásban.
Ruha öltözeti vagyon kevélséggel.*⁴⁶

A lakodalom testi bűnei Heltainál is feltűnnek: „Mert lakodalmokba esznek, *tobzódnak*, *duskát isznak* és *mindenképpen megtöltik magokat*, mintha a világiakkal egy céhbe aragya társaságba volnának, mintha e világnak soha ellene nem mondottanak volna; mintha az Isten a keresztyéneket e világtól soha el nem választotta volna. Jaj, jaj e nagy vakaságnak!”⁴⁷

A tánc szokáskörnyezete tehát a test bűneinek *tobzódására* adhatott alkalmat, ami miatt különösen tilalmas cselekedetté vált a protestáns közösségekben, különösen akkor, ha a szokás valamilyen egyházi szertartást követett. Kulcsár György alsólendvai lelkész Postilláiban (1574) például: „Ahonnét távol legyenek imez gonosz

⁴³ Bornemisza írói stílusáról lásd: Czóbel E. 1963: 329–330.

⁴⁴ Bornemisza [1955]: 247. Vö. Czóbel 1963: 330.

⁴⁵ Gondozott szövegváltozat: [https://mek.oszk.hu/06400/06417/html/heltaiga0010001.html] Letöltés ideje: 2018. május 10. Hasonmás kiadás: Heltai G. 1552 [2012]. II. rész (*Hogy a tobzódás és a részegség az embernek lelkét elvesztvén, testét is elveszti és külemb-külembféle betegségeknek és időtlen halálnak oka.*)

⁴⁶ Idézi: Czóbel E. 1963: 328. RMKT V. 67.

⁴⁷ Gondozott szövegváltozat: [https://mek.oszk.hu/06400/06417/html/heltaiga0010001.html] Letöltés ideje: 2018.05.10. Hasonmás kiadás: Heltai G. 1552 [2012]. I. rész (*A részegségről és tobzódásról az embereknek lelki nagy kárt vall. Mert ezek az embert mindenféle ondok bűnbe és gonoszságba ejtik: a lelket elvesztik, és az Istentől elszakasztrván, örek kárbozatra viszik.*)

vétek: 1. Tobzódás, 2. Kevélység, 3. az igen fölötté való nagy és mértéktelen költség, 4. az undok és fajtalan beszédűek, mint az olyan sárosok és begedűsek, kik csak az sok fajtalan beszéddel töltönek üdőt, és azzal vigasztalják a vendégeket, 5. az Isteni félelemnek és szent tisztóletinek meg bántása, hogy tudnia illik, akkor ne részegeskedjenek, mikor az Templomban prédikálják az Isten igéjét, és az Ő szent vacsoráját osztogatják. Mert efféle dolgokkal az nagy Istent megbántjuk és sok féle barátunkat meg botránkoztatjuk. A lakodalomban imilyen szent dolgok legyenek jelen: 1. Isteni félelem 2. Tisztósságos vigasság és örvendezés, 3. Szent dolgok felől való beszélgetés, 4. szüntelen való imátkozás, 5. arról való könyörgés, hogy szőrcsüssé tegye.”⁴⁸ Kulcsár György tehát a kor protestáns prédikátoraihoz hasonlóan különösképpen elítélte a lakodalmak féktelen mulatozását, amely egyrészt a test bűnös kívánságaival és cselekedeteivel sértette Istent, másrészt egyházi szertartást követően került rá sor. Az ünnepnap szentségének megsértése ehhez hasonlóan szintén Isten személye elleni bűnkét nyert értelmezést Kulcsárnál is: „Hanem ünnepnapokon is ez testi munkában, kereskedésben és istentelen lakodalmakban foglalatosság inkább, hogy nem mint az Isten igéjének hallgatásában és tanulásában. Inkább sietnek az bor házhoz, hogy nem mint az szent egyházhoz; inkább kérdezősködnek arról, mely háznál kezdöttek ki adni jobb bort, hogysem mint arról, hol hirdetnék igazban az Isten igéjét, hogy az Istent ni es meg vetöttek, ő is el hagy bennünket és nem látogat az ő áldomásával, mert vissza fordítottuk az ő igen tisztóletinek reguláit.”⁴⁹

A protestáns prédikátorok, tanítók morálteológiai értekezései mellett a szerveződő egyházak arra törekedtek, hogy az elveket a gyakorlatba is átültessék. Így a 16. századi zsinati határozatokban rendre felbukkan a tánc szokáskörnyezetének és magának a táncalkalomnak a szabályozása. A *Debrecen-egervölgyi Hitvallás* például szigorúan fellép az ünnepnap megszenteltetésével szemben: „azt a bálványozási játékot és táncot, mely a mámból és részegségből keletkezett, midőn az istennek, egyházi beszéd hallgatásra és nyilvános isteni tisztóletre szentelt napokat, játékokkal és táncokkal töltik el, s midőn az Isten iránti kötelességeket a csáb, játék és táncok miatt elmulasztják: kárboztatjuk; miként a végzése és zsinatok is tanítanak.”⁵⁰ Ez esetben a hitvallás a táncolást kifejezetten a részegeskedés, torkosság bűnéből eredezteti. Az 1576. évi hercegszölősi zsinat szintén az ünnepnap szentsége kapcsán rendelkezik többek között a táncolásról is: „Mostanság az ünnepnapokon az Isten haragját gerjesztik: [...] mert azac az nagy hivalkodásban, kevelseghben, reseghben, feddesben, pörlesben, tanczolásban, vizha vonyasban, éktelen játékokban, es egyéb soc gonosságokba mulattyok el az ünnep napot.”⁵¹ A hercegszölősi zsinat határozott táncellenes állásfoglalást is közölt: „Az tánc miképpen, hogy keresztyén és tisztósságos emberhez nem illik, ezenképpen

⁴⁸ Kulcsár: Post. 151. b. Idézi: Őze 1991: 42.

⁴⁹ Kulcsár: Post. 140. a. Idézi: Czóbel 1963: 329.

⁵⁰ Debrecen-egervölgyi Hitvallás 1562. Vö. Kiss 1881: 173–174. Lásd még: Barla Sz. 1908: 193–202.

⁵¹ Hercegszölősi zsinat: 1577. 9. szakasz.

senkinek szabaddá nem hagyatik, hanem inkább azt akarjuk, hogy minden tanító közönségesképpen tiltsa.”⁵² Ugyanerről rendelkezik a Bars megyei kánon (Galántai zsinat, 1592), mely „az tánczot mind menyező lakodalmában, mind kegyig egyéb közönséges helyen az prédikátoroktól és azoknak házastársoktól is tiltja erősen.”⁵³

A táncolás alkalmatlan helyének és idejének kárhóztatása természetesen a prédikációs irodalomban is megjelenik, de igazi erejük majd csak a 17. században bontakozik ki olyan szerzőknél, mint Gyulai Mihály tiszadobi lelkipásztor (*Fertelmeskedő, s bujalkodó Tancz jutalma*, 1681), Pathai Baracsi János református lelkész (*Tancz felbonczolása*, 1683) és Szent-péteri István református lelkész (*Táncz pestise*, 1697).⁵⁴ A 17. század reformációja már rendelkezik azokkal a morálteológiai alapokkal, amelyekre a tánc egyházfegyelmi rendszerét fel lehetett építeni, jóllehet az eklézsiakövetés gyakorlatát a protestáns egyházak már 1563-tól alkalmazhatták például káromkodás, templomkerülés, ünnepnap munkavégzés, tiszteletlen és botrányos viselkedés, részegeskedés, házasságon kívüli szexuális élet esetén.⁵⁵

*

Magyari István (1565 k. – 1605) *Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módgyáról mostan újonnan íratott és sok bölcs embereknek írásokból szerzettetett hasznos könyvecske* című munkája 1602-ben Sárovaron jelent meg. A mű nemcsak a reformáció első századát zárja, hanem összefoglalása is a 16. század protestáns morálteológiájának, ugyanakkor a wittenbergi szemlélet adaptálása mellett már annak meghaladása is jellemzi, hiszen cselekvésre, harcra buzdít a török ellen,⁵⁶ egyértelműen megállapítva, hogy az Isten büntetése az ország népének erkölcstelenségei miatt.⁵⁷ Magyari az általános erkölcstelenséget a 16. század bevett gyakorlatának megfelelően vezeti vissza a test bűneire: „Ime kösztünk vagy on bálványozás, viszhavonyás, gyolkosság, fertelmesség, hitötlenység, irigység, kevélység, árultatás, részegség, tobzódás és mindenféle gonosság.”⁵⁸ Ennek megfelelően a tánc szokáskörnye-

⁵² Hercegszölösi zsinat: 1577. 30. szakasz. Vö. Czóbel 1963: 337.

⁵³ Barsmegyei Kánonok 1592.

⁵⁴ Az említett munkák elemzését lásd Tóvay Nagy 2004: 169–260.; Tóvay Nagy 2018: 9–26.

⁵⁵ Keszeg 2018: 92.

⁵⁶ Makkai L. 1979: 192–194. Vö. Imre 1987: 247.

⁵⁷ „Amaz egy örökkévaló mélységes Jehova Istennek, ki minden állatokon uralkodik, bizonyára oly igen nagy véghetetlen igassága és jó volta, hogy szükség legyen valami nagy büntetésekre való okoknak ott jelen lenni, valamely országot és népet ily kemény romlásokkal, éhséggel, döghalállal, vérontással és pusztasággal ostromoz, mint Magyarországot az szomszéd keresztény tartományokkal egyetemben sanyargatja. Mely inségeknek valamíg fel nem keressük okait, és el nem távosztattjuk, de mindaddig is csak hijába balászkodunk az sekély vízben, és csak sík reménységgel tápláljuk magunkat ez sok inségek alól való megszabadulásnak biztatásával.” Lásd: Magyari 1979 [1602]: 27–28. Vö. Szerb 1978: 114.

⁵⁸ Magyari 1979 [1602]: 29.

zetével kapcsolatban a már korábban kialakult gyakorlatot követi, és lényegében az erre vonatkozó példákat is megismétli: „*Mint mondgyak immár az inneptörésről? Erőssen megparancsolta ugyan Isten, hogy az szombatot megilgyük, mint imez helyekből megtettszik (2Móz 20,8; 1,13; 3Móz 19,3; 5Móz 5,12; Ez 20,12), s meg is büntette annak meg nem szentelőit, mindazáltal im semmi megillése, semmi böcsületi nincsen kösztünk az innepnapoknak, ugyan nincs is penig senki is, ki az inneptörőket megbüntesse, akkor minden büntetés nélkül sokadalmaskodunk, vendégeskedünk, szolgáinknak, szolgálóinknak és okatlan barmainknak sem adgyuk meg azt az nyugodalmat, melyet Isten parancsolt: [...] Hogy ne büntessen azért meg Isten ez sok gonossáért?*”⁵⁹ Magyar erkölcstani értekezése a 16. század protestáns gondolkodásának összefoglalása, olyan szintézis, amely a test bűneit közvetlen összefüggésbe hozza az ország sorsával, a passzivitás helyett azonban a cselekvést választja, nemcsak a törökkel szemben, hanem az ország erkölcsi életének megjavítása érdekében is. „[...] *tízparancsolat ellen való vétkekből is megtérvén, minden inneptörést, szüleinnek nem tisztelését, gyűlöseget, irigységet, visszavonyást, háborúságot, perpatvart, gyilkosságot, paráznaságot, fajtalanságot, bujaságot, tisztátalanságot, hamisságot, hamis tanúbiztonságot, torkosságot, részegséget, tobzódást, orzást, tolvajlást, ragadozást, kóborlást, kevélységet, fűvénséget, jóra való restséget, Isten ígéjéhez való idegenséget és summa szerént minden gonosságot hadgyunk el, térjünk Istenhez, és éllyünk keresztényi jámbor életet: az gonosságot penig senkinek el ne szenvedgyük, az kik közönséges boztránkozással vétkeznek, azokat személyválogatás nélkül büntessük meg, s ha így kezdgyük az Isten mondasát, az bálványokat hátrahagyván és életünket megjobbítván, megőrizni, velünk leszen Isten is, s megveri ellenségünket.*”⁶⁰ Műve tehát olyan korszak nyitányát jelzi, amely a népi nevetéskultúra számos elemét a református egyházfegyelem kontrollja alá helyezi.

IRODALOM

BARLA SZ. Jenő

1908 Az 1562. évi Debreceni Hitvallástétel népies vonatkozásai. *Ethnographia*. XIX. 193–202.

BIBLIA

2010 *Istennek az Ószövetségben és az Újszövetségben adott kijelentése*. Magyarázó jegyzetekkel. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója

BITSKEY István

2003 Szellemi élet a kora újkorban. In Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 204–257.

BORNEMISZA Péter

1578 *Ördögi kísértetek avagy Röttenetes utálatosságáról ez megfertéztetett világnak.* (reprint: Helikon, Budapest, 1977).

1573–1579 *Postillák*.

⁵⁹ Magyar 1979 [1602]: 56.

⁶⁰ Magyar 1979 [1602]: 141.

- BOURDIEU, Pierre
 2000 *Férfiuralom*. Budapest: Napvilág Kiadó
 2002 *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág Kiadó
- BURGUIÉRE, André
 2000 A történeti antropológia. In Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia*. Budapest: Replika Kör. 49–72.
- CZOCH Gábor
 2006 Mentalitástörténet. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest: Osiris Kiadó. 473–499.
- CZÓBEL Ernő
 1963 Heltai Gáspár dialógusa a részegségről és a tobzódásról (1552). A magyar társadalom lelki és anyagi válsága a reformáció korában. In Czóbel Ernő: *Válogatott írások*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 301–366.
- DEBRECEN-EGERVÖLGYI HITVALLÁS
 1562 [<http://leporollak.hu/egyhtori/magyar/KISS2A.HTM#059>] Letöltés ideje: 2019. augusztus 17.
- DUSNOKI-DRASKOVICH JÓZSEF
 2000 A fordított világ mentális sémája. In Sasfi Csaba (szerk.): *Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. Rendi társadalom – polgári társadalom 11*. Esztergom. 231–270.
- ELIAS, Norbert
 2004 *A civilizáció folyamata*. Budapest: Gondolat Kiadó
- FELFÖLDI László
 2016 A Biblia táncra vonatkozó részletei és bibliai témák a néptánchagyományban. In Bihari Nagy Éva – Kavecsánszki Máté – Keményfi Róbert – Marinka Melinda (szerk.): *Díptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 402–417.
- GÁNICZ Endre
 2016 A bujaság a Bibliában. In Puskás Attila – Perendy László – Hoványi Márton (szerk.): *A hét főbűn. Teológiai tanulmányok*. Budapest: Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. 70–86.
- HELTAI Gáspár
 1552 *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus*. Kolozsvár. Hasonmás kiadás : Budapest: Kossuth Kiadó, 2012. Amor Librorum.
- HERCEGSZŐLŐSI ZSINATOK
 1577 *Az Also és felső Baranyában való Ecclesiáknac articulusi, melyec Hercezeg Szőlősen, irattanac negyven praedikatoroc jelen voltaban, melyeket mindnyájon jóvá battanac. Pápa*. [<http://leporollak.hu/egyhtori/magyar/KISS7.HTM>] Letöltés ideje: 2019. szeptember 7.
- IMRE Mihály
 1987 Szenci Molnár Albert „Idea Christianorum”-a. In Varja Béla (szerk.): *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 231–252.
 2012 Melancthon paeonjai és magyarjai – adalékok a magyar protestantizmus történelmi identitásának alakulásához. In Imre Mihály: *Az isteni és emberi szó párbeszéde. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*. Sárospatak: Hernád Kiadó. 119–172.
- KATHONA Géza
 1974 Decsi Gáspár művei. In Kathona Géza: *Fejezetek a török bódoltság reformáció történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 70–72.

KAVECSÁNSZKI Máté

- 2015 *Tánc és közösség.* A társastáncok és a paraszti tánc kultúra kapcsolatának elmélete bihari kutatások alapján. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- 2019 Tánc és habitus: Szempontok a kora újkori népi tánc kultúra egyfajta értelmezési keretéhez. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Tanulmányok a kompetenciákra építő, fenntartható kulturális és technológiai fejlődés köréből.* Komarno: International Research Institute s.r.o. 298–305.

KESZEG Vilmos

- 2018 *A beszélés antropológiája.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet

KISS Áron

- 1881 *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Budapest: Magyarországi Protestáns Egyet

KLANICZAY Tibor

- 1961 A magyar reformáció irodalma. In Klaniczay Tibor: *Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomról.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 64–150.

KOCSI György

- 2016 A főszenység a Bibliában. In Puskás Attila – Perendy László – Hoványi Márton (szerk.): *A hét főbűn.* Teológiai tanulmányok. Budapest: Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. 37–55.

KULCSÁR György

- 1579 *Postilla, az az Evangeliumoknak ... magyaráztattia ... : melyeket eztenoe által a keresztények gyülekeozetibe szoktak olvasni es hirdetni ... / irattatott az Kulczar Gyoeergy also lyndvai predikátor által.* [http://real-r.mtak.hu/687/1/RMK_I_0150-Rath_0034.pdf] Letöltés ideje: 2019. szeptember 7.

KULCSÁR Péter

- 1987 A történetíró Heltai (Kiadás- és szövegtörténeti áttekintés). In Varjas Béla (szerk.): *Irodalom és ideológia a 16-17. században.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 113–133.

LAFFERTON Emese

- 1997 Az ember és a társadalom testéről a modern tudományok tükrében. *Replika.* 28. 39–57.

MAGYARI István

- 1602 *Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módgyáról mostan újonnan irattatott és sok bölcs embereknek írásokból szereszettett hasznos könyvecske.* [Sárvár,1602]. Magyar Helikon, 1979.

MAKKAI László

- 1979 Magyari és műve. In Magyari István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módgyáról mostan újonnan irattatott és sok bölcs embereknek írásokból szereszettett hasznos könyvecske.* [Sárvár,1602]. Budapest: Magyar Helikon. 187–206.

NÉMETH Gábor

- 2016 A torkosság erkölcssteológiai értelmezése. In Puskás Attila – Perendy László – Hoványi Márton (szerk.): *A hét főbűn.* Teológiai tanulmányok. Budapest: Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. 161–183.

ÓZE Sándor

- 1991 „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”. Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján. *Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo*

- Nationali Hungarico Digesta. Budapest: A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődés-történeti Kiadványa II.
- 2016 *Apokaliptikus időszemlélet a korai reformáció Magyarországon*. Budapest: Magyar Napló.
- PÁLFFY GÉZA
- 2000 *A tizenhatodik század története*. Pannonica Kiadó: Budapest
- PESOVÁR Ernő
- 1972 A párostáncok történeti problémái a Kárpát-medence táncagyományában. *Táncművészeti Értesítő*, 3. 56–62.
- 1980 Régi páros táncaink főbb típusai. In Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptáncagyományok*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat. 265–282.
- 1997 *A magyar páros táncok*. Budapest: Planétás Kiadó
- 2003 *Táncagyományunk történeti rétegei*. A magyar néptánc története. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola
- 2004 *A magyar tánc történet évszázadai*. Budapest: Hagyományok Háza
- RONCHI, Sergio
- 1991 *A protestantizmus*. Budapest: Gondolat Kiadó
- SZERB Antal
- 1978 *A magyar irodalom története*. Budapest: Magvető Könyvkiadó
- TÓTH István György
- 2003 A magyar művelődés a kora újkorban. In Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó: Budapest. 136–203
- TÓVAY NAGY Péter
- 2004 „Szabad hát a Táncz?” A tánc motívuma a 16–17. századi magyar és latin nyelvű egyházi irodalomban. *Sic itur ad astra*. 16. 1–2. 169–260.
- 2018 Szentpéteri István táncbíró predikációja. In Tóvay Nagy Péter (szerk.): *Források a magyar színpadi táncművészet történetéhez III*. Budapest: Magyar Táncművészeti Egyetem. 9–26.
- UJVÁRY Zoltán
- 1999 *Folklor az Ördögi kísértetekben*. Debrecen: Csokonai Kiadó